

א. כל מבנה שהוא לפנים מן החומה – הרי הוא כ'בתי ערי חומה', כגון בתי בדים ובתי מרחץ, מגדלות, שובכין, בורות שיחין ומערות (אשר בעיר), אבל שדות – לא (בית). חולסית ומצולה – חלקות אדמה שאינן ראויות לזריעה. ערש"י ותוס' – לדברי רבי מאיר דינם כבע"ח, ורבי יהודה חולק. הלכה כרבי יהודה. והרמב"ם לא הזכיר זאת בפירושו (ע' מנ"ח שמא, ט; חק נתן ולקוטי הלכות). בית הבנוי בחומה; רבי יהודה אמר: אינו כבע"ח (ובחומה היא יושבת – ולא בעיר חומה). רבי שמעון אמר: כותל החיצון הוא חומתו (כפשטיה דקרא, כלומר בעיר חומה היא יושבת). א. הלכה כרבי יהודה.

ב. בית (לאדם) שאין בו ד' על ד' אמות – אינו נחלט (עפ"י סוכה ג).

ב. לסתם מתניתין, וכן אמר ר' אלעזר בר"י, כל עיר שהיתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון [טרם הכיבוש. לג:]: אעפ"י שאין לה עתה חומה – בכלל 'עיר חומה' (אשר לו) חומה. וכל עיר שלא היתה מוקפת בימות יהושע, אעפ"י שהיא מוקפת עתה – דינם כבתי החצרים. ולדעת רבי ישמעאל בר"י (לפי ברייתא אחת), קדושה ראשונה בטלה בשעת החורבן, ואין ערי חומה אלא אלו שנתקדשו בשנית בעליית עזרא. א. הרמב"ם (שמיטה יב, טו) פסק שקדושה ראשונה בטלה, ועזרא הוצרך לקדש שוב. ואעפ"י כ פסק שעיר שהיתה מוקפת מימות יהושע ועתה אינה מוקפת, נוהג בה דין בתי ערי חומה. והראב"ד השיגו, הלא הראשונות בטלו משבטלה קדושת הארץ או משנפלו החומות. והכס"מ פרש דברי הרמב"ם שמה שכתב 'עתה' אין הכוונה לזמן הזה אלא הכוונה לקודם שגלו, שאעפ"י שנפלה החומה דינה כעיר חומה. וכן דעת הסמ"ג.

ב. יש סוברים שעזרא לא קידש אלא את העיירות שהיו מוקפות בימי יהושע (כ"כ המפרשים עפ"י הראב"ד המבי"ט והמהרי"ט). ואולם ברמב"ם משמע שעזרא קדש את המוקפים באותה העת (וע"ע חרשי הגר"ח הלוי שמיטה יב, טז; שפת אמת).

עיר שגגותיה (כלומר בתיה) חומתה – אינה 'עיר חומה' (חמה – ולא שור איגר). והוא הדין לטבריה, שימה חומתה (סביב).

א. עיר שנתישבה ולבסוף הוקפה אינה נידונית ב'בתי ערי חומה'. (גמרא להלן לג:). והרמב"ם השמיט הלכה זאת (ע' ל"ה).

יש אומרים שאם נתישבה על דעת להקיפה, דינה כמוקפת (ע' טאו"ח תרפח; מנ"ח שמא, יב).

ב. התוס' (בכתובות מה: ד"ה על פתח) כתבו שעיר שרובה גויים אין לה דין 'בתי ערי חומה'. והרמב"ם השמיט זאת (ע' מנ"ח קעא, ז).

ג. עיר מנימלית היא בת שלש חצרות של שני בתים בכל חצר. דוקא בתים שיש בהם לינה ואכילה, ולא כגון בית הבד ומגדלות וכו'. ולדעת הר"ן, בית שדר בו עכו"ם אינו נחשב לענין זה (עפ"י חו"א או"ח קנג, ד).

ומנו ערי חומה את גמלא בגליל, גדוד בעבר הירדן, חדיד ואונה (או אונ) וירושלים ביהודה. [לאביי, כל הערים שעד גמלא בגליל, וגדוד בעבה"י – כולן מוקפות חומה. ורבה חלק]. וכן מנתה המשנה את קצרה הישנה של ציפורי, חקרה של גוש חלב ויודפת הישנה. ירושלים שאמרו אינה ירושלים עיר הקדש והמקדש, שזו אין הבית חלוט בה לפי שלא נתחלקה לשבטים.

דפים לב – לג

גג. א. מה היה דינן של ערי חומה לאחר חורבן ראשון, ומה דינן בימי בית שני?
 ב. האם נהגו שמיטים ויובלות בימי הגלות וחורבן ראשון? האם נהגו בימי עזרא?

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ערכין

א. לפי מי שאומר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולעתידי לבוא, לא בטלה קדושת ערי חומה לאחר החורבן. ונפקא מינה לדין בתי ערי חומה ועוד. אלא שמצד אחר אין נוהג דין בתי ערי חומה, לפי שאין היובל נוהג אז שאין כל יושביה עליה, וכדלהלן.

ולענין דין שילוח מצורעים מעיר חומה (עתוס) – נחלקו הראשונים האם הוא תלוי ביובל אם לאו (ע' רש"י ותוס' ורשב"א, ברכות ה:).
ולדעת האומרים קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא לעתידי לבוא – בטלה קדושת ערי חומה עד שקידושם שוב.

א. להלכה קדושה ראשונה בטלה (רמב"ם בית הבחירה ו, טז שמיטה יב, טו; ראב"ד תרומות יג, יג; יו"ד שלא, ועוד הרבה פוסקים). ויש מי שנקט לא בטלה (ע' בספר העיטור 'פרובול').

ב. רש"י כאן פירש שמקדשים עיר חומה בשתי תודות ובשיר, כמו קידוש ירושלים והעזרות. ובמקום אחר חכך בדבר. והטורי-אבן (מגילה י. ד"ה יוצא) כתב שבית דין מקדשים בפה. ויש אומרים שבתי ערי חומה מתקדשים ממילא בשעת קידוש הארץ (ע' חדושי הגר"ח שמיטה יב, טז בדעת הרמב"ם).

בימי בית שני, כתבו התוס' שנהג דין בתי ערי חומה אעפ"י שלא היו כל יושביה עליה בעליית עזרא, כיון שחזרו מקצת מכל שבט ושבט. ויש חולקים (רמב"ם ועוד).
ומשגלו בשניה, יש אומרים שלא בטלה קדושת ערי חומה ואין צריך קידוש שלישי אלא לערים שלא כבשן עזרא (כדעת הראב"ד שמיטה יב, טז, וכר' יוסי. וברכה"ז כתב שכן היא גם דעת הרמב"ם. וע"ע תוס' יבמות פב; מגילה י. ובתימ סא).

ב. משגלו שבט ראובן וגד וחצי המנשה שבעבר הירדן – בטלו יובלות (וקראתם דרור בארץ לכל יושביה – בזמן שכל יושביה עליה, ולא בזמן שגלו מקצתן). ואפילו היו יושביה עליה אלא שהם מעורבים ואין ניכר שבט ושבט לבדו – אין נוהג יובל (ישביה – כתיקונן).

ואולם אמרו בסוגיא שקודם החורבן, בימי יאשיהו, החזירן ירמיהו לשבטים ואז נהגו דיני יובל (ולא היו אלא 36 שנה, ואולם אז היו מצווים בשילוח עבדים שהיו להם מקודם שגלו. עפ"י תוס').
אמרו בגמרא: משבא עזרא לא היו כל יושביה עליה ולא נהגו יובלות ואעפ"כ מנו יובלות כדי לקדש שמיטין [וכדעת חכמים ששנת היובל אינה מחשבון שנת השמיטה, לכן צריך לדעת מתי היא שנת היובל כדי לנהוג שמיטה].

א. התוס' כתבו שלאחר שהסיקו שירמיהו החזירן, שוב יש לומר שעלו מבבל מקצת מכל שבט ונהגו יובלות ממש בימי בית שני. והרמב"ם ועוד חולקים.

ב. יש אומרים שבזמן שאין היובלות נוהגים, השמיטות אינן אלא מדרבנן. וי"א שמחלוקת תנאים יש בדבר, האם נוהגים שמיטין כשאין נוהג יובל (ע' שתי הדעות בתוס').

דף לג

נד. א. בתי החצרים שנמכרו או הוקדשו – מה דינם לענין גאולה ויציאה ביובל?

ב. אלו הם בתי החצרים?

ג. מה דינם של הלויים ועריהם לענין מכירת או הקדשת שדה או בית?

א. המוכר בית מבתי החצרים, רשאי לגאלו מיד (כבתי ערי חומה) וגם לאחר י"ב חדש פודהו בגרעון כסף עד היובל. לא גאלו – יוצא ביובל (כשדה אחוזה). ואפילו פגע בו יובל בשנה השניה למכירתו, שבשדה אחוזה צריך השלמה – היובל מוציא מיד (על שדה הארץ יחשב, גאלה תהיה לו, וּבִיבֹל יצא).
דין זה האחרון, רב פפא דרשו לדעת ר' אושעיא. ויש מי שכתב שרב הונא שדרש לדבר אחר, חולק וסובר שצריך השלמה (לח"מ ערכין ה). וי"א שרב הונא מודה לדין זה, שהוא מרבה הכל מ'ביובל יצא' (עפ"י הר"ש בפירושו לתו"כ; שפת אמת. וכן כתב בובח תודה).

המקדיש בית מבתי החצרים; כל זמן שהבית ביד הקדש אינו יוצא בלא פדיון, אף לא ביובל (קל וחומר מכן לוי, וכדלהלן).

פדהו אחר מיד ההקדש; לרב הונא, ותניא כוותיה – יוצא ביובל לבעלים [אפילו פגע בו היובל בשנה השניה לגאולה, שבין בבתי ערי חומה בין בשדה אחוזה אין כאן יציאה לבעלים – כאן יוצא, שנאמר וּבִיבֹל יצא]. ולרבי אושעיא – אינו חוזר לבעליו אלא נשאר אצל הפודהו (שהכל בכלל 'ונתן הכסף וקם לו' מלבד שדה אחוזה שיצא מן הכלל).

א. פסק הרמב"ם הלכה כרב הונא.

ב. משמע מרש"י (לדעת רב הונא), שאם גאל אחר מיד הקדש – הבעלים רשאים לגאול ממנו. והשפת-אמת העיר מנין לחדש דין זה. וכן כתב שמשמעות דברי הרמב"ם (ערכין ה) מורה שאין יכול לגאול ממנו, רק גזרת הכתוב שחוזר ממנו ביובל לבעלים, ותו לא.
ג. כתבו התוס' (בקדושין כא) שבבתי החצרים, אין לזה וגואל וגואל לחצאים (ע' חו"ב).

ב. 'בתי החצרים' הם בתים שאינם מוקפים חומה, או שהם מוקפים אלא שאינם בתוך 'עיר' (ובתי החצרים; אשר אין להם חמה). והיינו שני חצרים בני שני בתים כל אחת (בתי – שנים. חצרים – שנים).

ג. לוי שמכר שדה או בית בערי הלויים, בין שהוקפה העיר חומה בין שלא הוקפה (כסתם ערי הלויים שאינן מוקפות), בין שמכר לישראל בין שמכר ללוי אחר (ואשר יגאל) – רשאי לגאול מיד ולעולם, ויוצאים ביובל (גאלת עולם תהיה ללוים).
הלויים מוכרים לעולם.

א. 'מוכרים לעולם' – אפילו בשנה הסמוכה ליובל, ואין צורך ל'שני תבואות' (עפ"י רמב"ם). וי"א אפילו ביובל עצמו מוכרים. ורש"י הקשה על כך.

ב. יש לעיין בשדה חרם או אחוזה שנתחלקה לכהנים ומכרהו – האם גואלים מיד או שמה דינם כישראל שאינם ערי הלויים, וכמו לענין מקדיש, שדינם כישראל (חדושים ובאורים).

הקדישים הלוי – אינם יוצאים מן ההקדש אלא בפדיון. ואפילו ביובל (ויצא ממכר – ממכרו יוצא בחנם ואין הקדש יוצא בחנם), אבל אינה מתחלקת לכהנים ביובל כשדה אחוזה של ישראל (גאלת עולם תהיה ללוים).

לחכמים, אין הדברים אמורים אלא בערי הלויים, בין שהיה המוכר לוי או ישראל (כגון שירש מאבי אמו הלוי. ונראה מסתימת דברי הרמב"ם שהוא הדין כשבא לידי ישראל בדרך אחרת, ולא דוקא בירושה מלוי. אך אין הדבר ברור. עפ"י שפת אמת, ע"ש). ולרבי – עד שיהא לוי וערי הלויים. ודוקא לוי כשר, לא ממזר ונתין (מן הלויים).

נה. האם מותר להפוך מגרש העיר לשדה או לעיר, וכן להפך?

אין עושים שדה – מגרש (= שטח פנוי סביבות העיר, לנאותה. והשדה – שטח זרוע סביבות המגרש), ולא מגרש – שדה, לא מגרש עיר ולא עיר מגרש. אמר רבי אלעזר: במה דברים אמורים בערי הלויים (ושדה מגרש עריהם לא ימכר – לא ישונה), אבל בערי ישראל עושים שדה מגרש, מגרש שדה (יש גרסה: ולא מגרש שדה), מגרש עיר – אבל לא עיר מגרש, שלא יחריבו את ערי ישראל.

א. הלכה כחכמים, שבכל ערי ישראל אין עושים (רמב"ם שמיטה יג, ד-ה). ופרשו כמה אחרונים שאיסור זה מדרבנן.

ויש אומרים שר"א לא בא לחלוק אלא לפרש (ע' רע"ב ותוי"ט; אבי עזרי הל' שמיטה שם).

ב. מרש"י (בשבועות טז סע"א) מבואר שמצוה זו נאמרה רק בערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון. ואחרונים תמהו על דבריו (ע' משל"מ שמיטה יג; טו"א מגילה י:).

ב. בספר החינוך (שמב) צדד שלוקים על לאו זה [אלא שנסתפק בשיעור השינוי שיתחייב בו]. ומדברי הרמב"ם משמע שאין לוקים (משל"מ שמיטה יג, ה; מנחת חינוך שמב), ושמא הטעם מפני שיכול להחזיר המצב לקדמותו. וצ"ע. עפ"י מנ"ח שם.

כהן שהקדיש שדה חרמו – נתבאר לעיל כט.